

СОЦІАЛЬНО ТРУДОВІ ВІДНОСИНИ

УДК 364

Процаликіна А.М., Балозян Д.Р.

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

На основі дослідження існуючих в зарубіжній і вітчизняній науці підходів до розуміння соціальної політики розглянуто особливості соціальної політики в Україні. В ході дослідження було вивчено вплив ринкових перетворень на розвиток державної соціальної політики в Україні. Розкрито специфіку соціальної політики, визначена суперечливість у прийнятті політичних рішень у цій сфері. Виявлено загальні тенденції в трансформації соціальної політики, що відображають специфіку функціонування соціальної держави в умовах ринкових перетворень. Було проаналізовано ефективність і результативність соціальної політики в Україні. Доведено, що існуюча система соціального захисту потребує докорінного вдосконалення, адже значна частина населення знаходиться за межею бідності, має низький рівень добробуту. Удосконалення системи соціального захисту повинно базуватись на покращенні організаційних, нормативно-правових, фінансових заходів, передбачених відповідними державними програмами, що повинні бути направлені на розвиток економіки та піднесення рівня життя населення.

Ключові слова: соціальна політика, соціальний захист, людський розвиток, соціальні стандарти, соціальне забезпечення, соціальна безпека, соціальне страхування, індикатор.

Постановка проблеми. Ефективна і ціленаправлена соціальна політика на сучасному етапі економічного та соціально-політичного розвитку входить до першочергових завдань держави і є умовою політичної стабільності та економічного розвитку країни. Адже в умовах ще не сформованої ринкової економіки, відсутності стабільного економічного зростання, велика частка населення не може самостійно, без державної допомоги, реалізувати своє право на гідне життя, задоволення своїх потреб.

Незважаючи на зроблені останніми роками заходи по вдосконаленню соціальної політики, більшість громадян, як показують численні соціологічні опитування, стурбовані тими процесами, які продовжують відбуватися в соціальній сфері. Більше того, ряд вже здійснених або таких, що знаходяться в процесі реалізації реформ, викликає негативну реакцію з боку населення. Тому, удосконалення системи соціального захисту повинно базуватись на покращенні організаційних, нормативно-правових, фінансових заходів, передбачених відповідними державними програмами, що повинні бути направлені на розвиток економіки та піднесення рівня життя населення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання функціонування, розвитку та вдосконалення діяльності соціальної сфери постійно перебувають у полі зору вітчизняних та зарубіжних учених. Теоретичні та практичні аспекти формування та удосконалення соціальної політики знайшли своє відображення у працях В. Івашової, О. Круглової, Е. Лібанової, Л. Міхова, В. Сиченко, П. Спікера та інших. Разом з тим, глибоке дослідження теоретичних соціальних питань не завжди дозволяє робити дієві рекомендації щодо ефективної реалізації соціальної політики в умовах трансформації економічної системи. В економічній літературі не достатнього відображені такі важливі питання, як оцінка та підвищення ефективності соціальної політики на різних рівнях, оптимізація існуючого механізму формування та реалізації соціальної політики з урахуванням міжнародних стандартів і сучасних умов розвитку вітчизняної економіки.

Метою статті є оцінка основних тенденцій і виявлення проблем формування та реалізації державної соціальної політики в Україні.

Викладення основного матеріалу. Проблеми, протиріччя і особливості соціального розвитку України на сучасному етапі привертають увагу до проблем управління і регулювання соціальними процесами. В умовах соціально орієнтованої ринкової економіки утвердження принципів справедливості, високий рівень добробуту та соціального захисту здійснюється завдяки реалізації заходів соціальної політики.

Соціальна політика є складовою загальної політики, головним призначенням якої виступає розробка та втілення необхідних заходів щодо соціального захисту населення, підвищення рівня добробуту.

Соціальна політика – це діяльність державних і громадських інститутів, суспільних груп та окремих осіб (суб'єктів соціальної політики), спрямована на реалізацію соціальних потреб людини, що забезпечують її життєдіяльність і розвиток як соціальної істоти на основі принципу соціальної справедливості за беззастережного дотримання її громадянських прав та свобод [8, 26].

Слід зазначити, що модель соціальної політики держави залежить від рівня розвитку громадянського суспільства, ступеня втручання держави в економіку, забезпеченості свободи соціального вибору в різних верств населення, рівня економічного розвитку країни, ступеня адаптації країни до внутрішніх і зовнішніх загроз.

Соціальна політика включає:

- діяльність держави щодо створення та регулювання соціально-економічних умов життя суспільства з метою підвищення добробуту членів суспільства, усунення негативних наслідків функціонування ринкових процесів, забезпечення соціальної справедливості та соціально-політичної стабільності у країні;

- систему правових, організаційних, регулятивно-контрольних заходів держави з метою узгодження цілей соціального характеру із цілями економічного зростання;

- соціальний захист населення в Україні, що здійснюється за допомогою реалізації таких програм: програми допомоги сім'ям із дітьми; програм дотацій і житлових субсидій; допомога на поховання; державної системи охорони здоров'я; державної системи освіти;

- зменшення соціальної нерівності, безробіття, бідності в суспільстві;

- забезпечення зростання реальних доходів населення;

- забезпечення захисту прав і гарантій громадян у сфері соціально-трудових відносин.

- соціальні стандарти, норми і нормативи – встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних соціальних гарантій.

- соціальне піклування – компенсація негативних соціальних факторів, що виникли внаслідок нерівномірності соціально-економічного розвитку та ринкової системи господарювання.

- забезпечення розвитку елементів соціальної інфраструктури (закладів освіти, охорони здоров'я, науки, культури, спорту, житлово-комунального господарства і т. ін.);

- соціальне страхування – фінансування соціальних виплат і послуг за рахунок страхових внесків працівників та роботодавців [3; 4; 6; 7].

За характером здійснення розрізняють «активну» та «пасивну» соціальну політику. Загальний підхід до визначення «активної» соціальної політики полягає у тому, що держава орієнтована, перш за все, на спонукання своїх громадян до навчання,

працевлаштування, саморозвитку та виховання самостійних, упевнених у собі активних осіб. «Пасивна» соціальна політика держави пріоритетним своїм напрямком обирає підтримання за рахунок соціальних пілг, гарантій та допомоги тих громадян, які не здатні забезпечити собі належний рівень життя самостійно. Фактично держава фінансує громадян, які займають пасивну позицію щодо самостійного забезпечення власного добробуту [4, 57].

Дієвість соціальної політики держави характеризується досягнутим рівнем соціального розвитку країни.

Одним із комплексних індикаторів, що дає можливість здійснити оцінювання рівня і якості життя населення є індекс розвитку людського потенціалу. Цей індекс розраховується ООН з 1990 року. Значення Індексу людського розвитку (ІЛР) для України наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Рейтинг України за Індексом людського розвитку та значення окремих його складових

	Очікувана тривалість життя при народженні (років)	Очікувана тривалість навчання (років)	Середня тривалість навчання (років)	ВНД на душу населення за ПКС (дол.) 2005 р.	Значення ІЛР	Рейтинг
1990	69,8	12,5	9,1	8252	0,714	...
2010	68,2	14,8	11,3	5938	0,733	69
2011	68,5	14,8	11,3	6210	0,737	76
2012	68,8	14,8	11,3	6428	0,740	78
2013	68,5	15,1	11,3	8215	0,734	83

... - окремо ІЛР для України не визначався. Україна вперше самостійно включена до рейтингу у 1993 році. Її рейтинг був 45 місце.

Складено автором на основі даних [10]

Значення ІЛР України за 2013 рік дорівнює 0,734 – цей показник належить до категорії країн з високим рівнем показника людського розвитку. За період із 1990 по 2013 рр. значення ІЛР України зросло з 0,705 до 0,734, або на 4,1%. Як сказано у доповіді ООН, за період із 1980 до 2013 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилася на 0,8 року. При цьому валовий національний дохід на душу населення в Україні (нім вимірюється рівень життя) за період із 1990 до 2013 р. зменшився приблизно на 24,2%.

Вищі місця в рейтингу Україна займає за рахунок високого рейтингу за рівнем освіти населення (хоча за рівнем задоволення населення її якістю (44%) Україна посідає 139 місце) та Індексом гендерної нерівності (за 2013 рік становить 0,326, що ставить на 61 місце серед 149 країн).

Здійснення соціальної політики, підвищення соціальних стандартів для всіх груп населення може здійснюватись за умови піднесення економіки країни. Орієнтиром економічного стану є ВВП на душу населення. За цим показником Україна суттєво відстає від економічно розвинених країн, що підтверджують дані таблиці 2.

За останніми офіційними даними, обсяг ВВП на одну особу в Україні складає менше ніж в США в 7,3 рази, ніж в Канаді – в 6 разів, в 5,1 – ніж у Франції, в 1,9 рази – ніж у Болгарії [2].

Таблиця 2

Обсяги ВВП на душу населення (дол. США)

Країни	2011	2012	2013
Україна	7137	7296	7423
Німеччина	38410	39335	40007
Норвегія	52638	54343	54947
Канада	41515	42469	43472
США	49797	51709	53101
Великобританія	35857	36334	37307
Польща	19843	20577	21214
Італія	30770	30551	30289

Складено авторами на основі даних [1; 2; 5]

Дієвість соціальної політики відображають соціальні стандарти, що використовуються ПРООН для міжнародного порівняння рівня життя. Їх значення в Україні наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Соціальні стандарти, що використовуються ПРООН для міжнародного порівняння рівня життя, та рівень цих стандартів в Україні

№	Стандарт ПРООН	Параметри	Показники в Україні	
			2012 р.	2013 р.
Стандарти, що використовуються для розрахунку ІРЛП країни				
1	Очікувана тривалість життя при народженні, років	25 (min) – 85 (max)	68,8	71,3
2	Грамотність населення, %	100	99,7	99,9
3	Середня тривалість навчання, років	15	14,8	11,3
4	Реальний ВВП на душу населення, долара	200 (min) – 40000 (max)	7296	7423
Стандарти, що використовуються для аналізу і прогнозування соціально-політичної ситуації в країні				
5	Сумарний коефіцієнт народжуваності	2,14-2,15	1,53	1,51
6	Коефіцієнт старіння населення (частка населення, старшого за 65 років у загальній чисельності населення), %	7	15,2	15,3
7	Співвідношення доходів 10% найбагатших до 10% найбідніших	10 : 1	5,4 : 1	5,2 : 1
8	Частка населення, що проживає за межею бідності, %	10	25,5	25,4
9	Співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати	1 : 3	1 : 2,5	1 : 3
10	Мінімальний рівень погодинної заробітної плати, доларів	3	1,5	0,46
11	Рівень безробіття (з урахуванням прихованого), %	8-10	7,5	7,9
12	Кількість правопорушень на 100 тис. населення, од.	до 5 тис.	979	5635
13	Кількість психічних патологій на 100 тис. населення, од.	до 284	232,2	231
14	Рівень депопуляції (к-ть народжених до к-ті померлих)	50 : 50	44 : 56	44:57

Складено авторами на основі даних [1; 2; 5; 9; 10]

Дуже низькими є показники рівня життя в Україні (ВВП на душу населення), мінімальна заробітна плата, її співвідношення із середньою зарплатою, високий рівень бідності. Незважаючи на те, що співвідношення мінімальної та середньої заробітної плати (1:2,5) відповідає стандартам ПРООН, однак їх абсолютні показники є надзвичайно низькими.

Важливий напрям соціальної політики держави – забезпечення зменшення нерівності в розподілі матеріальних благ між членами суспільства. Одним із показників, що засвідчує про існуючу проблему є середньомісячна номінальна заробітна плата в основних галузях та видах економічної діяльності, що наведено в таблиці 4.

Таблиця 4

Середньомісячна номінальна заробітна плата працівників (грн.)

Галузі та види економічної діяльності	2011	2012	2013	
			Грн.	У % до середньої по Україні
Усього	2633	3026	3265	100
Сільське господарство	1800	2023	2340	71,7
Промисловість	3120	3500	3763	115
Будівництво	2251	2491	2702	82,8
Торгівля	2339	696	3010	92,2
Транспорт і зв'язок	3138	3474	3589	110
Фінансова діяльність	5340	5954	6275	192
Державне управління	3053	3442	3402	104
Освіта	2081	2527	2700	83
Охорона здоров'я	1778	2201	2367	72
Надання комунальних послуг	2380	2964	2707	83

Складено авторами на основі даних [1]

У 2013 р. у працівників сільського господарства середньомісячна номінальна заробітна плата складала лише 2340 грн. або 71,7% середнього показника по Україні. Рівень матеріального стимулювання (заробітної плати) в аграрному секторі був нижчим, ніж в галузі промисловості – у 1,7 рази, на транспорті і зв'язку – в 2 рази, в фінансовій діяльності – в 3,3 рази. В освітянській галузі, де сконцентровано значний науковий та інтелектуальний потенціал, середньомісячна номінальна заробітна плата складала лише 2700 грн., або 83% середнього показника по Україні [2].

Наведені цифрові дані та інші факти свідчать про необхідність вирівнювання доходів та докорінного вдосконалення соціальної політики держави з використанням результатів соціально-економічних досліджень науковців.

Важливою складовою соціальної політики держави було і залишається пенсійне забезпечення громадян. Позитивним є те, що в Україні спостерігається тенденція зростання державних витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення населення. Про це свідчать дані наведені в таблиці 5.

Загальний обсяг витрат держави на соціальний захист і забезпечення за останні 5 років постійно зростає. Однак, у структурі видатків бюджету частка цих витрат знижувалась, що в умовах значного зростання цін свідчить про зниження соціальної направленості державної політики в Україні. І це в той час, коли життєвий рівень населення знижується в умовах кризових явищ. Досить низькою є частка витрат на

соціальні заходи і відносно ВВП, що свідчить зовсім не про впровадження соціальної держави в Україні.

Таблиця 5

Обсяги державних витрат на соціальний захист та соціальне забезпечення населення України

Показники	2010	2011	2012	2013	2014
Сума видатків із бюджету, млн. грн.:	69,3	63,5	75,3	88,5	89,2
У % до загальних видатків бюджету	30,7	26,6	27,7	21,9	22,3
У % до ВВП	9,2	4,87	5,34	6,08	5,7

Складено авторами на основі даних [2]

Крім того, в Україні присутня непрозора система пільг і соціальних виплат. Держава утримує громіздку мережу комунальних та державних закладів соціальних служб та соціального захисту, натомість реальне соціальне обслуговування населення залишається на низькому рівні. Система адміністрування пільг та обліку категорій громадян, які мають право на отримання пільг, є настільки складною, що присутня велика кількість зловживань. Наприклад, громадяни мають можливість безпідставно отримати документи, які дають можливість користуватися пільгами, на які вони не мають права (безкоштовне користування громадським транспортом), але ці порушення в Україні здебільшого залишаються безкарними.

З іншого боку, не всі особи, які мають право на отримання пільг, фактично ними користуються (наприклад, пенсіонери, які проживають у сільській місцевості, можуть мати пільги на оплату транспортних послуг, але вони не використовують ці пільги, тому що практично не виїжджають з села).

Рівень надання соціальних послуг в Україні на сьогодні не є ефективним, що зумовлено рядом недоліків у функціонування системи соціального захисту, зокрема:

1. Занижений рівень мінімальної зарплати зумовлює бідність не лише працюючих, але і соціально незахищених верств населення. Майже кожна третя сім'я з дітьми є бідною (32,6%), а серед працюючих – кожний п'ятий (20,7%) [9];

2. Надмірної значущості набуває система соціальних та компенсаційних виплат. Значну частину соціальних виплат спрямовано на підтримку найбільш незахищених категорій населення, а компенсаційних – на спеціальний соціальний захист і додаткове матеріальне забезпечення представників певних професій (для яких компенсації пов'язані зі службовою діяльністю) [3, 38];

3. Більшість соціальних виплат в Україні прив'язано до розміру прожиткового мінімуму, рівень якого занижено;

4. Низькою є адресність соціальних пільг, що призводить до перевитрачання коштів з бюджету і, водночас, до низького забезпечення пільгами, тих, хто їх потребує;

5. Здійснюються постійні, несистемні і необґрунтовані зміни у тарифах на комунальні послуги, зміни у податковій системі, соціальному та пенсійному забезпеченні.

На нашу думку, з метою посилення ефективності системи соціального захисту необхідно є реалізація ряду заходів, а саме:

- скорочення переліку соціальних виплат, відмова від надання тих видів допомоги, які не дають очікуваного соціального ефекту. Держава здійснює ряд виплат, що не

призводять до підвищення матеріального добробуту громадян, але потребують значних обсягів фінансування;

- заміна надання соціальних пільг на систему адресної соціальної допомоги, яка забезпечуватиме надання соціальної підтримки тим, хто її дійсно потребує, що зумовить економію значної частини державних коштів;

- удосконалення законодавства у сфері соціального захисту повинно бути пов'язаним зі скороченням кількості нормативно-правових актів, які регулюють цю сферу;

- запровадження переходу до недержавного соціального страхування, яке на сьогоднішній день є дуже поширеним і успішним у багатьох розвинених країнах Європи. Проведення пенсійної реформи з метою розширення мережі недержавних пенсійних фондів нарівні з основним державним. Це дозволить знизити навантаження на державний бюджет і виключити неефективні та непотрібні соціальні послуги для населення;

- суттєвого вдосконалення потребує система міжбюджетних трансфертів на фінансування видатків у сфері соціального захисту та соціального забезпечення – більшу частину бюджетного фінансування слід спрямовувати на надання соціальних послуг у громадах, а не на утримання громіздкої системи бюджетних установ стаціонарного типу, як це відбувається зараз;

- запровадити систему штрафів для громадян, які користуються пільгами, що їм не належать. А також спростити систему адміністрування пільг та обліку категорій громадян, які мають право на отримання пільг для того, щоб зменшити велику кількість зловживань, які часто трапляються в органах соціального захисту.

Висновки. Підвищення соціальних стандартів для населення може здійснюватись за умови зростання економіки країни. За цим показником Україна значно відстає від високорозвинутих країн світу. Існуюча система соціального захисту потребує докорінного вдосконалення, адже значна частина населення знаходиться за межею бідності, має низький рівень добробуту. Отже, для суттєвого покращення соціальних стандартів необхідно нарощувати темпи зростання продукції, забезпечити докорінне підвищення економічної ефективності, перш за все в галузях, матеріального виробництва, зокрема, в сільському господарстві, промисловості, будівництві тощо.

Список використаної літератури

1. Державна служба статистики [Електронний ресурс] – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua
2. Загальнообов'язкове соціальне страхування, соціальний захист та пенсійне забезпечення у цифрах і таблицях, Київ, 2012. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://finrep.kiev.ua/download/msp_stat_1q_2012.pdf
3. Івашова Л. М. Фінансові механізми реалізації соціальної політики держави: пільги та субсидії для населення / Л. М. Івашова, М. Ф. Івашов // Вісник АМСУ. Серія: «Державне управління». – 2013. – №2 (9) – С. 34-42.
4. Круглова О.О. Формування «активної» соціальної політики в Україні / О.О. Круглова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012 – №4. – С. 56-61.
5. Людський розвиток в Україні: історичний вимір трансформації державної соціальної політики (колективна монографія) / [за ред. Е.М.Лібанової. – К. : Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2014. – 380 с.
6. Міхов Л. І. Соціальна політика України: стан та перспективи розвитку / Л. І. Міхов // Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу. – 2014. – № 1 (25). – С. 127 – 132.
7. Сиченко В. В. Перспективи та можливості ефективного функціонування системи державної соціальної політики України / В. В. Сиченко // Вісник Академії митної служби України. Серія: «Державне управління». – 2013. – № 1 (8). – С. 54-58.
8. Спікер П. Соціальна політика : теорії та підходи. – К.: Фелікс, 2000. – 400с.

9. Цілі розвитку тисячоліття. ПРООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/mdgoverview.html>

10. Human development report [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/HDR2013_EN_Summary.pdf

Одержано редакцією 27.02.2015

Прийнято до публікації 02.03.2015

Аннотация. Прошчалыкина А.Н., Балозян Д.Р. Особенности социальной политики в Украине. *На основе исследования существующих в зарубежной и отечественной науке подходов к пониманию социальной политики рассмотрены особенности социальной политики в Украине. В ходе исследования было изучено влияние рыночных преобразований на развитие государственной социальной политики в Украине. Раскрыта специфика социальной политики, определена противоречивость в принятии политических решений в этой сфере. Выявлены общие тенденции в трансформации социальной политики, отражающие специфику функционирования социального государства в условиях рыночных преобразований. Проанализированы эффективность и результативность социальной политики в Украине. Доказано, что существующая система социально защиты требует существенного совершенствования, ведь значительная часть населения находится за чертой бедности, имеет низкий уровень благосостояния. Доказано, что усовершенствование системы социальной защиты должно базироваться на улучшении организационных, нормативно-правовых, финансовых мероприятий, предусмотренных соответствующими государственными программами, которые должны быть направлены на развитие экономики и повышение уровня жизни населения.*

Ключевые слова: *социальная политика, социальная защита, развитие общества, социальные стандарты, социальное обеспечение, социальная защита, социальное страхование, индикатор.*

Annotation. Proshchalykina A.M., Balozyan D.R. Features of social politics in Ukraine. *The features of Ukrainian social politics are considered based on research of the existing in foreign and home science going near understanding of social politics. The study examined the impact of market reforms on the development of the state social policy in Ukraine. The specific of social politics is exposed. The contradiction in the acceptance of political decisions in this sphere is certain. The general trends in the transformation of social policy, reflecting the specific functioning of the welfare state under conditions of market transformations are educed. The basic lacks of realization of social politics in Ukraine are certain. It is proved that the existing system of social protection requires significant improvement, because a significant portion of the population lives below the poverty line, has a low level of well-being. It was revealed that the social policy of Ukraine has a number of drawbacks, namely: non-transparent legislative framework, the presence of a large number of inefficient social benefits, imperfect system of financing and bureaucracy in the bodies of social protection and the like. It is proved that the improvement of the social security system should be based on improving the organizational, legal, financial measures provided by relevant government programs that need to be focused on economic development and improving living standards.*

Keywords: *social policy, social protection, social development, social standards, social security, social protection, social insurance, indicator.*

